

Otto Boonstra en Friedrich Hüttenberger, *Gelukzoekers gestrand. 500 Duitse landverhuizers op een tocht vol tegenslagen naar Brazilië, 1827-1829* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021, 286 pp., ISBN 9789463722667).

Het klinkt als een droom voor elke historicus: op basis van één opvallend krantenartikel, dat wellicht als ‘bijvangst’ bij een ander onderzoek opdook, een fascinerende migratiegeschiedenis uit de negentiende eeuw te kunnen reconstrueren. Die eerste ‘snipper’ in *Gelukzoekers gestrand. 500 landverhuizers op een tocht vol tegenslagen naar Brazilië, 1827-1829* is het dankwoord van 170 Duitse landverhuizers dat op 6 mei 1828 in de *Arnhemse Courant* verscheen. Achter deze ene dankbetuiging blijkt een fascinerende geschiedenis schuil te gaan.

Het gaat om het relatief onbekende verhaal van de 500 Duitse landverhuizers die in november 1827 vanuit de Duitse streek de Palts naar het – voor hen, zo leek het – land van melk en honing Brazilië vertrokken. De voormalig historisch onderzoeker van de Radboud Universiteit Otto Boonstra en de oud-gymnasiumdocent Friedrich Hüttenberger, die veel onderzoek heeft gedaan naar emigratie vanuit de Palts, schreven hier een meeslepend boek over. Ook al is het boek gebaseerd op gedegen academisch archiefonderzoek in Duitsland, Nederland en Engeland, de auteurs hebben dat weten te verpakken in een spannend en vlot geschreven verhaal dat leest als een trein. Het laat een vroeg voorbeeld van de frauduleuze inmenging van tussenpersonen in migratie zien en daarnaast komt het ontstaan van kettingmigratie en een migratie-industrie aan bod. Dit zijn actuele thema’s in de migratiegeschiedenis die regelmatig het nieuws halen. Een duidelijke parallel is te ontdekken met de tegenwoordige louche mensensmokkelaars die migranten onder valse voorwendselen in overvolle, krakkemikkige boten voor veel geld over de Middellandse Zee naar Europa vervoeren. De technische mogelijkheden en communicatie zijn weliswaar ingrijpend veranderd, maar de motieven van de migranten en tussenpersonen zijn grotendeels hetzelfde gebleven.

Net zoals in de huidige tijd kwamen chaotische situaties rond migratie ook in de jaren 1820 voor. De landverhuizers raakten via allerlei omwegen, slecht weer, bureaucratische rompslomp, leugens, en tenslotte een te klein, verouderd schip van elkaar gescheiden in twee groepen. De eerste groep moest noodgedwongen langere tijd in Nederland verblijven terwijl de tweede groep, nadat zij kort na hun vertrek schipbreuk leed, een gunstige wending van het lot moest afwachten in het Engelse Falmouth. Uiteindelijk kwam de eerste groep al in juni 1828 in Brazilië aan met een schip dat door de Nederlandse overheid beschikbaar was gesteld. De tweede groep volgde pas in februari

1829 met een schip dat hen door de Engelse overheid was aangeboden. Hoewel de regeling van keizer Don Pedro om land, vee en geld aan kolonisten beschikbaar te stellen al twee jaar was afgelopen, kregen beide groepen de kans om een landbouwkolonie te beginnen in het zuiden van Brazilië. In die regio was in de jaren voor de komst van de Paltsers al een grote Duitse gemeenschap ontstaan rond de nederzetting Sao Leopoldo, zodat de groep Duitse landverhuizers uit dit boek zich daar relatief gemakkelijk zou kunnen vestigen.

Al met al kwam deze groep landverhuizers na verloop van tijd dus op de plaats van bestemming aan, maar dat was in het begin van hun reis allerminst duidelijk. De Nederlandse schippers en andere tussenpersonen maakten namelijk gretig gebruik van het feit dat de belofte van grond, vee en geld (waarmee de helft van de overtocht nog bekostigd moest worden) een onweerstaanbare aantrekkingskracht had op de sterk verarmde Duitsers. Immers, nog geruime tijd na het intrekken van die gulle belofte van Braziliaanse kant, verspreidden ze het verhaal dat er in Brazilië niet alleen een mooie toekomst wachtte, maar ook dat de Braziliaanse regering nog steeds bereid was de landverhuizers van passagegelden en goederen te voorzien. Martini, de Nederlandse vice-consul in Rio de Janeiro, waarschuwde daarnaast in 1828 dat schippers vaak zoveel landverhuizers op een schip wilden vervoeren dat er een tekort aan ruimte, voedsel en water zou ontstaan. Dat was ook het geval bij de Duitse landverhuizers, voor wie het schip de *Helena & Maria* te klein bleek te zijn. De kapitein voer zonder pardon weg van Den Helder terwijl er nog mensen op de kade stonden die voor de overtocht hadden betaald.

Het verhaal roept de vraag op waarom de auteurs de Duitsers stelselmatig 'landverhuizers' noemen. Waarom niet 'migranten'? Is dit puur een keuze voor een gangbare term uit die tijd, het begin van de negentiende eeuw? Ik had daar graag meer uitleg in het boek over gezien.

Zoals gezegd raakt het verhaal aan vele belangrijke thema's binnen de migratiegeschiedenis: de vaak twijfelachtige rol van tussenpersonen in migratie, het ontstaan van een migratie-industrie en kettingmigratie die uitmondde in het voortzetten van migratie in dezelfde richting, en de impact van het ontstaan van de eerste beperkende, juridische maatregelen zoals paspoortcontroles en douane-unies om ongebreidelde beweging van mensen tegen te gaan. Helaas wordt er weinig expliciet aan deze thema's gerefereerd en dat maakt het boek zeer beschrijvend, maar ik denk dat het een bewuste keuze is van de auteurs om het verhaal zelf ruim baan te geven en de primaire bronnen voor zichzelf te laten spreken. Er wordt alleen in geringe mate in het laatste hoofdstuk naar bepaalde debatten (ook op het gebied van integratie) verwezen, maar daar is het toch enigszins mosterd na de maaltijd. Ook worden de ervaringen van de Duitsers na aankomst in Brazilië maar heel oppervlakkig behandeld. Naar mijn mening is dat een gemiste kans, want ik had graag willen weten hoe het verder ging met de

Duitse landverhuizers in hun eerste Braziliaanse jaren. Als hun integratie succesvol was geweest, had dat veel kunnen zeggen over het voortbestaan van de migratie-industrie en kettingmigratie, die al voor hun komst was ontstaan. Daarnaast was ik nieuwsgierig naar de juridische stappen van de Nederlandse overheid ten aanzien van de dubieuze handel en wandel van de Nederlandse tussenpersonen, of met een moderne term ‘mensensmokkelaars’, Gieseke, Karstens en Bouricius.

Helaas bevat het boek dus nauwelijks analyse of verwijzingen naar de historiografie. Daarnaast is het me niet duidelijk waarom er voor de term ‘landverhuizers’ is gekozen en niet voor het meer gangbare ‘migranten’. In het licht van het voortbestaan van de migratie-industrie had een beschouwing over het verdere leven van de Duitse migranten goed in het verhaal gepast. Het geheel is daarentegen gebaseerd op zeer gedegen en uitvoerig primair bronnenonderzoek. Daarnaast leest het boek als een spannende pageturner, waarvan ik steeds wilde weten hoe het verder ging. Alle hoofdstukken bevatten vele citaten, uit een lange reeks primaire bronnen: van onder andere de contracten die de Duitse landverhuizers aangingen tot notariële akten, eigentijdse krantenberichten, verzoekschriften, reisverslagen en brieven van de landverhuizers aan het thuisfront of aan familieleden die bij de bovengenoemde scheiding precies in de andere groep waren terechtgekomen. Zo schetsen de auteurs een veelzijdig beeld dat bijzonder rijk is aan detail en dat ruimte biedt aan de perspectieven van alle betrokkenen. Hun namen worden allemaal genoemd en in de bijlage hebben de auteurs hun achtergrond en beroep op een rijtje gezet, waardoor het geheel zeer compleet is. Hieruit spreekt veel kennis van en enthousiasme over het onderwerp, dat nog vele losse eindjes kent die vervolgonderzoek op dezelfde uitvoerige manier verdienen. Bijvoorbeeld wat betreft de tegenwoordige sporen van Duitsers in het zuiden van Brazilië en de juridische vervolging van de Nederlandse ‘mensensmokkelaars’ aan het begin van de negentiende eeuw.

Liesbeth Rosen Jacobson, Universiteit Utrecht